

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

І.Б.ТЕРНАВСЬКА, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва
О.О.РУДИЧ, кандидат економічних наук
Білоцерківський національний аграрний університет

В статті розглядаються питання, пов'язані з соціально-економічною природою продовольчої безпеки регіону. Виділені особливості системи регіональної продовольчої безпеки. Висвітлено вплив платоспроможності населення на продовольчу ситуацію в регіоні.

Продовольча безпека є здатністю держави гарантувати задоволення потреби населення країни в продовольстві на рівні, який забезпечує його нормальну життєдіяльність. Будучи найважливішою ланкою в ланцюзі безпечного існування соціуму, продовольча безпека є не лише проблемою агропромислового сектору, але і макроекономічною проблемою, пов'язаною з ефективністю суспільного виробництва, рівнем і диференціацією доходів населення, безробіттям та зачіпає багато економічних і соціальних аспектів.

Теоретичні та практичні засади продовольчого забезпечення ґрунтовно висвітлено у працях зарубіжних вчених: Т.Р. Мальтуса, Ф. Кене, Д. Кейнса, С. Амація-Кума, М.І. Туган-Барановського, І.Т. Посошкова. Вагомий внесок у розв'язання проблем продовольчої безпеки зробили такі вітчизняні вчені: В.І. Бойко, П.П. Борщевський, О.М. Варченко, В.І. Власов, О.І. Гойчук, П.А. Лайко, А.С. Лисецький, Б.Й. Пасхавер, О.В. Скидан, В.М. Трегобчук, П.Т. Саблук, О.М. Чечель, О.М. Шпичак, О.В. Шубравська та інші дослідники.

Проте ряд важливих питань продовольчої безпеки в умовах сучасної ринкової економіки вивчені недостатньо, що негативно відбивається на практичних аспектах даної проблеми. До теперішнього часу не відпрацьовані поняття продовольчої безпеки для різних об'єктів. Недостатньо відображено вплив регіональних факторів, що здійснюють формування та зміцнення продовольчої безпеки. Разом з тим регіональний фактор відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни. Рішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки регіонів базується на раціональному територіальному поділі праці у сфері агропромислового виробництва, та відсутності інституційних бар'єрів при міжрегіональній торгівлі продовольством. Кожен регіон має специфічні риси соціально-економічного розвитку при індивідуалізованому поєднанні загроз його продовольчій безпеці.

Продовольчу безпеку розглядають в трьох специфічних аспектах: кількісному, якісному та соціально-економічному. Кількісний аспект характеризує забезпечення поточної потреби і створення запасів продовольства,

на його підвищення впливають мінімізація імпорту та збільшення власного виробництва. Якісний аспект це забезпечення оптимального асортименту продуктів харчування, їх екологічної чистоти та безпеки. Соціально-економічний аспект полягає у створенні економічних умов для достатнього споживання продуктів харчування та їх доступності за кількістю, якістю різним соціально-економічним групам населення.

Метою статті є дослідження соціально-економічних аспектів процесу забезпечення продовольчої безпеки Черкаської області.

Методика досліджень ґрунтується на використанні методів аналізу і синтезу, спостереження, порівняння, рядів динаміки, графічного та методу табличного подання.

Результати досліджень. Продовольча безпека регіону – це елемент загальної системи продовольчої безпеки. Спільність цих категорій полягає в тому, що регіональна продовольча безпека, забезпечуючи безпеку певних регіонів, груп населення, сімей, бере участь у формуванні загальнодержавної продовольчої безпеки, доповнює її, конкретизує і індивідуалізує.

Рівень продовольчої безпеки безпосередньо залежить від стану розвитку агропромислового комплексу та регіональної економіки в цілому. Черкаська область є потужним сільськогосподарським і промисловим регіоном, який характеризується достатньо високою часткою в загальнонаціональних економічних показниках. За обсягом виробництва продукції сільського господарства в цілому та на одну особу у 2010 році Черкащина займала перше місце серед областей України. За обсягом виробництва зерна область займає 5 місце серед регіонів, цукрових буряків (фабричних) – 4, соняшника на зерно – 11. Вагомий вклад Черкащина вносить у виробництво тваринницької продукції, оскільки за обсягом виробництва м'яса займала 1 місце, молока – 7, яєць – 8 серед регіонів України [1].

За рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства область є не тільки самодостатньою (крім плодів, ягід і винограду), але й володіє значним експортним потенціалом. У 2010 р. рівень самозабезпеченості населення регіону м'ясом становив – 475,4 %, молоком – 167,7 %, яйцями – 195,6 %, овочами та баштанними – 131,2 %, картоплею – 387,8 %. Разом з тим, ситуація з продовольчою безпекою регіону характеризується як неоднозначна. Раціон харчування населення Черкаської області не відповідає вимогам раціонального харчування внаслідок заміни відносно дорогих продуктів тваринного походження (молока, м'яса) на більш дешеві продукти рослинного походження (хліб, картоплю). Рівні споживання молока та м'яса не відповідають раціональним нормам. Плодів, ягід і винограду споживається лише половина від потреби. Вважаємо, що в нинішніх умовах проблема продовольчої безпеки регіону – це, насамперед, низький рівень економічної доступності продовольства через невисокі доходи.

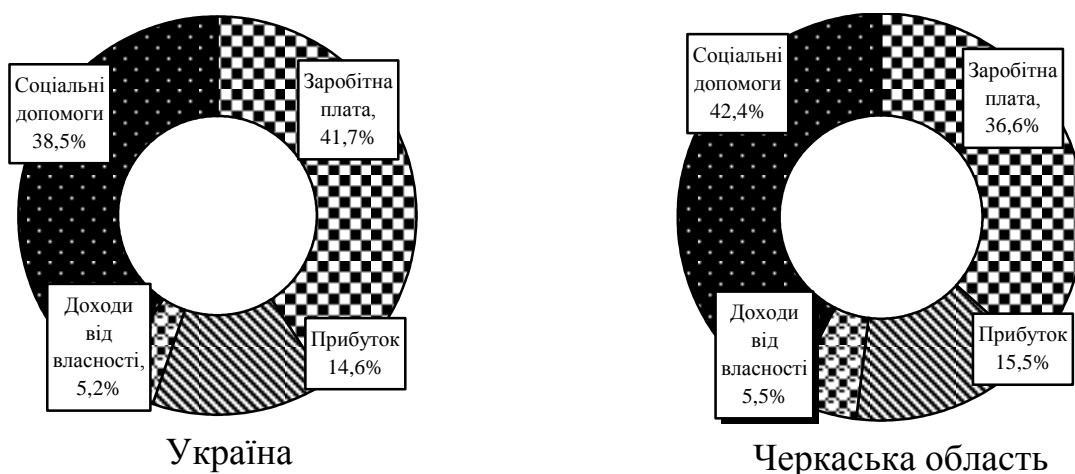
Обсяг та структура попиту населення на продукти харчування формується під впливом соціально-економічних, демографічних, історичних, природно-кліматичних та багатьох інших факторів. Проте, клімат, національні споживчі традиції та звички, фізіологічні норми харчування змінюються досить повільно,

тому вплив цих факторів на різноманітність харчування майже постійний, якщо не враховувати значні проміжки часу чи надзвичайні події. Разом з цим, низький рівень обсягу та якості споживання продуктів харчування населення області вимагають вивчення факторів, що впливають на поліпшення структури та якості споживання продуктів. Серед першочергових факторів слід виділити рівень і темпи зростання доходів населення [2].

Під доходами населення слід розуміти суму грошових засобів і матеріальних благ, які отримані або створені громадянами за певний проміжок часу. Роль доходів визначається тим, що від них залежить рівень споживання матеріальних благ та послуг. Їх розділяють на грошові та натуральні. Грошові доходи населення включають усі надходження у вигляді оплати праці працюючих осіб, доходів від підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, дивідендів, різних допомог, доходів від власності у вигляді відсотків, цінних паперів, нерухомості, продукції сільського господарства, різних виробів тощо. Натуральні доходи включають, перш за все, продукцію вирощену домашніми господарствами для власного споживання [3]. У Черкаській області, як в цілому по країні, в останні роки спостерігається позитивна динаміка зростання доходів населення.

Розмір номінальних доходів, отриманих населенням області на кінець 2010 р. становив 25886 млн. грн, в т. ч. заробітна плата – 9465 млн. грн, соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти – 10974 млн. грн, прибуток та змішаний дохід – 4020 млн. грн, наявний дохід склав 19929 млн. грн.

Якісним показником оцінки доходів населення є їх структура, яка відображає рівень економічної активності населення. Порівняємо структуру грошових доходів населення Черкаської області та України (рис. 1) [3,4].

Рис. 1. Структура грошових доходів населення в залежності від джерел їх формування за 2010 рік

Як видно з рисунку 1, найбільш питома вага в структурі формування доходів населення країни належить заробітній платі – 41,7 %, найменша –

доходам від власності (5,2 %). В області структура грошових доходів дещо відрізняється: соціальні допомоги та інші поточні трансферти – 42,4 %, заробітна плата – 36,6 %, прибуток та змішаний дохід – 15,5 %, на доходи від власності припадає 5,5 %.

Заробітна плата та соціальні допомоги є основними джерелами формування доходів населення. Протягом 2010 р. ситуація у сфері оплати праці мала стабільну тенденцію до поліпшення, про що свідчать дані щомісячного державного статистичного спостереження підприємств, установ, організацій з питань статистики праці. Середньомісячна номінальна заробітна плата штатного працівника в Черкаській області станом на 01.01.2011 р. становила 1835 грн, що на 19,8% більше, порівняно з аналогічною датою 2010 р. На Черкащині найвищу заробітну плату отримують наймані працівники Канівського району (2968 грн), обласного центру (2112 грн) та м. Канів (2017 грн). Найнижчу оплату за свою працю одержують жителі Звенигородського (1474 грн), Монастирищенського (1484 грн) та Маньківського районів (1486 грн).

Найвищий в області розмір заробітної плати отримують працівники фінансової діяльності та державного управління – 3056 та 2390 грн відповідно. Найнижчу – наймані працівники, що працюють в готельному і ресторанному бізнесі (1157 грн), рибальстві та рибництві (1351 грн). Співвідношення максимального та мінімального розміру середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності різнилися у 2,5 рази [1].

Розподіл працівників за розмірами заробітної плати, свідчить про наявність значної міжгалузевої диференціації та відсутності залежності розміру зарплати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників як у сфері послуг, так і виробництва. Заробітна плата працівників зайнятих в галузі сільського господарства була нижчою на 227 грн, ніж в середньому по області й становила 1608 грн. Сьогодні для сільського населення заробітна плата втратила значимість як чинник забезпечення гідного рівня життя, а працівники аграрної сфери отримують заробітну плату дещо вищу, ніж рівень прожиткового мінімуму. Таким чином, в економіці області, як і по країні в цілому, рівень заробітної плати практично визначається належністю до певної сфери економічної діяльності, а не формується під впливом загальноєкономічних світовою практикою чинників, якими є кількість, якість та результати праці. Тому, одним із джерел формування грошових і натуральних доходів сільського населення є ведення особистих господарств.

Традиційно вагомим джерелом доходів населення області залишаються соціальні допомоги та інші поточні трансферти, які домашні господарства одержують у грошовій та натуральній формі для забезпечення власних потреб. В області частка соціальних допомог у загальній структурі доходів перевищує частку заробітної плати на 5,8 в.п., що свідчить про зростання економічного навантаження на працююче населення та нівелювання ролі заробітної плати як джерела доходів. В минулому році населенню області виплачено соціальних допомог на суму 6473 млн. грн.

Значна частка доходів формується за рахунок прибутків та змішаних доходів, які одержують фізичні особи в результаті виробничої діяльності. Темп зростання даного показника свідчить про те, що підприємницька діяльність в області поширюється. Найменшу питому вагу у номінальних доходах населення займають доходи від власності, які власники одержують від надання у користування фінансових та матеріальних невикористаних активів.

Враховуючи те, що населення схильне приховувати свої доходи, сьогодні в статистичній практиці України для більш об'єктивної оцінки рівня життя населення використовується розмір сукупних витрат та їх складових. Сукупні витрати відображають реальний поточний стан матеріального добробуту домогосподарства. Вони складаються з суми споживчих та неспоживчих сукупних витрат (табл. 1).

1. Структура сукупних витрат домогосподарств Черкаської області, в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство*

Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р. (IV кв.)
	1406,6	1874,9	2605,2	2905,34	3456,39
Структура сукупних витрат домогосподарств, %					
Споживчі сукупні витрати:	87,7	83,5	83,1	87,1	88,5
в т. ч. продукти харчування та безалкогольні напої	51,6	47,6	49,6	54,2	56,8
алкогольні напої, тютюнові вироби	1,7	1,8	1,8		
непродовольчі товари та послуги	34,4	34,1	31,7	32,9	31,7
Неспоживчі сукупні витрати	12,3	16,5	16,9	12,9	11,5

*Розраховано за даними [1, 4].

Результати співставлення величини грошових доходів населення та витрат на харчування, свідчать про досить низький рівень платоспроможності населення області щодо придбання продовольчих товарів. У IV кварталі 2010 р. середньомісячні сукупні витрати на одне домогосподарство області становили – 3456,39 грн, а споживчі сукупні витрати – 3058,90 грн (88,5%), з них на продукти харчування, алкогольні напої та тютюнові вироби припадає 56,8% (1963,23 грн). Як бачимо, половину своїх сукупних витрат домогосподарства витрачали на харчування.

Відмінності в рівнях доходів на душу населення або на одного зайнятого називається диференціацією доходів, яку наочно можна показати через співвідношення рівнів матеріальної забезпеченості 10% найзаможніших і 10% найменш забезпечених груп населення (децильний коефіцієнт) (табл. 2).

2. Диференціація життєвого рівня населення Черкаської області

Рік	Децильний коефіцієнт диференціації доходів ¹ населення (разів)		Співвідношення доходів ¹ 10% найбільш та 10% найменш забезпеченого населення (разів)		Частка населення із середньодушовими доходами ¹ у місяць, нижчими прожиткового мінімуму ² , %	
	грошових	сукупних	грошових	сукупних	грошових	сукупних
2000	6,2	3,4	12,3	5,7	92,4	80,9
2002	5,0	3,8	10,5	6,2	90,0	79,8
2003	5,6	3,8	8,6	6,2	86,5	78,1
2004	4,8	3,6	7,8	6,5	66,2	53,6
2005	5,0	4,4	8,1	6,0	59,4	47,2
2006	5,6	4,4	8,6	7,1	55,0	44,1
2007	4,3	3,6	3,3	2,7	36,5	21,2
2008	3,4	3,5	5,1	4,4	24,3	16,2
2009	3,3	2,9	5,0	4,2	29,2	20,1

¹У 2000–2006 рр. в якості критеріїв диференціації застосовувалися показники „грошові витрати” та „сукупні витрати”

²Розмір прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць: у IV кварталі 2000 р. – 270,1 грн, у 2003 р. – 342 грн, у IV кварталі 2004 р. – 362,23 грн, у 2005 р. – 423 грн, у IV кварталі 2006 р. – 472 грн, у IV кварталі 2007 р. – 532 грн, у IV кварталі 2008 р. – 626 грн, у IV кварталі 2009 р. – 701 грн.

Дані таблиці 2 свідчать, що показники співвідношення населення за децильними групами у 2009 р. знизилися порівняно з попередніми роками. Також спостерігалася позитивна тенденція зменшення частки населення, що знаходяться за межею бідності, однак у 2009 р. їх частка збільшилась на 4,9 в.п. порівняно з попереднім роком.

Як показує практика, не можна допускати неконтрольованості диференціації доходів, оскільки це може призвести до значної невинуватої поляризації суспільства, що може мати політичні, соціальні й економічні негативні наслідки. На сучасному етапі і в недалекому минулому, проблема продовольчої безпеки – це, насамперед, проблема найбідніших верств населення, особливо зuboжiлого селянства (табл. 3).

Дослідженнями доведено, що раціон харчування міського населення є поживнішим та збалансованішим, ніж сільського. У сільській місцевості одним з основних джерел формування грошових і натуральних доходів є ведення особистих господарств. За даними вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності населення, 84,1% домогосподарств Черкащини, які розміщені у сільській місцевості, мають у своєму користуванні менше 1 га сільськогосподарських угідь; 10,2% – від 1 до 5 га; 3,7% – від 5 до 10 га; 2,0% – більше 10 га. Середня площа земельних ділянок склала 2,8 га. Майже половина домогосподарств (45,5%) утримують худобу, птицю та бджоли. Згідно розрахунків, від реалізації сільськогосподарської продукції домогосподарства отримали 808,5 млн. грн, що становить в середньому 3229 грн на один сільський двір [5].

3. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах Черкаській області за місцем проживання, в середньому за місяць в розрахунку на одну особу, кг*

Продукти харчування	Норма споживання	2008 р.			2009 р.			2010 р. (IV кв.)
		всі домогосподарства	у т. ч., що проживають у		всі домогосподарства	у т. ч., що проживають у		всі домогосподарства
			міських поселеннях	сільській місцевості		міських поселеннях	сільській місцевості	
М'ясо та м'ясо-продукти	3,8	4,7	5,4	4,1	4,9	5,1	4,7	5,6
Молоко та молокопродукти	24,3	22,0	22,2	21,7	16,6	15,9	17,3	19,4
Яйця, шт.	19,3	21	21	21	22	23	22	21
Риба і рибо-продукти	1,1	2,6	2,6	2,6	2,6	2,5	2,7	2,5
Цукор	2,3	3,8	3,4	4,2	3,8	3,4	4,3	3,6
Олія та інші рослинні жири	0,5	0,4	0,4	0,4	2,2	2,0	2,4	2,1
Картопля	7,8	8,7	7,5	10,2	8,4	6,5	10,4	8,0
Овочі і баштанні	9,2	9,9	9,4	10,4	11,3	11,2	11,5	9,9
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	3,5	3,6	4,0	3,1	3,8	4,6	3,0	4,5
Хліб і хлібні продукти	10,2	10,8	9,6	12,2	10,8	9,1	12,9	10,6
Калорійність середньодобового раціону (ккал)	2500	3817	3604	4070	3926	3541	4374	н/д

*Розраховано за даними Головного управління статистики в Черкаській області [1].

Результати дослідження переконують, що селянські господарства за забезпеченістю продуктами харчування власних сімей ще тривалий час залишатимуться натуральними господарствами.

Продовольча безпека регіону функціонує з урахуванням тих же об'єктивних законів, що і національна продовольча безпека. Вона має на меті забезпечення всіх верств населення високоякісними продуктами харчування згідно з медичними науково обґрунтованими нормами з урахуванням сформованого платоспроможного попиту й доступних цін, що характеризує рівень та якість життя населення і є умовою створення атмосфери стабільності й підвищення суспільного добробуту [6].

Висновки. Проведені досліджень дають підстави стверджувати, що проблема продовольчої безпеки регіону сьогодні – це, насамперед, низький рівень

економічної доступності продовольства через низькі доходи. Результати порівняння величини грошових доходів населення та витрат на харчування свідчать про досить низький рівень платоспроможності населення Черкаської області щодо придбання продовольчих товарів.

Покращення продовольчого споживання з одночасним зниженням частки продовольчих витрат у сімейних бюджетах вимагає значного перевищення темпів зростання номінальних наявних доходів населення над темпами інфляційного зростання цін на продукти харчування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистичний збірник Черкаської області за 2010 рік / Головне упр. стат. у Черкаській обл. ; за ред. Приймак В. П. — Черкаси, 2011. — 546 с.
2. Одинцов М. М. Формування попиту на продукти харчування / М. М. Одинцов // Економіка АПК. — 2009. — № 10. — С. 111–115.
3. Доходи та витрати населення Черкаської області за 2001–2009 роки : стат. зб. / за ред. Приймак В. П. — Черкаси. — 2009. — 88 с.
4. Витрати і ресурси домогосподарств Черкаської області у 2010 році : комплексна екон. доп. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств області) / за ред. Януш Л. В. — Черкаси, 2011. — 31 с.
5. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств Черкаської області у 2009 році : комплексний стат. зб. / за ред. Януш Л. В. Черкаси, 2009. — 60 с.
6. Тернавська І.Б. Продовольча безпека та її забезпечення на регіональному рівні: автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. екон. наук : 08.00.03 / І.Б. Тернавська ; Біла Церква. нац. аграрн. ун-т. — БЦ., 2011. — 20 с.

Важным моментом обеспечения продовольственной безопасности региона является повышение экономической доступности к продовольствию и преодоления социального упадка. Особое внимание необходимо уделить созданию условий для достижения устойчивой положительной динамики роста доходов населения и обеспечению комплексного социально-экономического развития сельских территорий.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, регион, потребление, доходы, расходы, доступность.

An important aspect of ensuring food security in the region is to increase economic access to food and to overcome social decline. Particular attention should be paid to creating conditions for achieving sustainable growth in income growth and ensure an integrated socio-economic development of rural areas.

Key words: food security, the region, consumption, income, expenses, availability.